

A Public Issue in Privacy: The Elderly Rights in their Family

Mohammad Saleh Taskhiri 

Assistant Professor, Department of International Law, Faculty of Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: taskhiri.ms@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
05 May 2026
Received in revised form:
05 July 2026
Accepted:
17 July 2026
Published online:
26 July 2026

Keywords:
The Elderly Rights,
Family Rights,
Comprehensive Act on the
elderly,
Age Discrimination,
Human Rights

ABSTRACT

The increase in life expectancy and the decrease in the desire to have children have led human societies to face an emerging phenomenon called Aging. Aging is a phenomenon created by modern society and with new problems that requires a proper understanding to solve. Different branches of knowledge have each tried to solve the problems of aging from a different perspective. Law has also taken into account the system of issues related to the elderly by establishing a branch of protective law called "Elderly Rights". This article, within the framework of elderly rights, addresses the issue of what rights the elderly enjoy in the home and family environment and what obstacles they face in exercising these rights. Therefore, this article, using a descriptive and analytical method and in a comparative manner between Islamic thought and human rights, examined and analyzed the rights of the elderly in the home and family under four headings: the right to marriage, the right to privacy, the right to housing, and combating age discrimination. From the perspective of this article, given that the phenomenon of aging is an inevitable phenomenon of the near future of Iranian society, the adoption of a comprehensive law is necessary to protect the elderly and combat the harms they face.

Cite this article: Taskhiri, M. S. (2026). A Public Issue in Privacy: The Elderly Rights in their Family. *Comparative Studies of Jurisprudence and Family Law*, 1(1), 93-105.

© Taskhiri, M. S.

Publisher: University of Sistan and Baluchestan

مسئله‌ای عمومی در حریم خصوصی: حقوق سالمندان در خانواده از منظر فقه و حقوق بشر

محمد صالح تسخیری

استادیار، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه قم، قم، ایران. رایانامه: taskhiri.ms@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۲/۱۵ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۵/۰۴/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۲۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۵/۰۴ واژه‌های کلیدی: حقوق سالمندان، حقوق خانوادگی، قانون جامع سالمندان، تبعیض سنی، حقوق بشر	جامعه با پدیده نوظهور سالمندی جمعیت روبرو است. سالمندی پدیده‌ای بر ساخته از جامعه مدرن و دارای نظام مسائل جدیدی است که حل آن‌ها نیازمند درک درست از این پدیده می‌باشد. شاخه‌های مختلف دانش، هر یک از منظرهای به حل مسائل سالمندی همت گماشته‌اند. دانش حقوق نیز با تأسیس شعبه‌ای از حقوق حمایتی با عنوان «حقوق سالمندان»، نظام مسائل مرتبط با سالمندان را مدنظر قرار داده است. این نوشتار در چارچوب حقوق سالمندان به این موضوع می‌پردازد که سالمند در محیط خانه و خانواده از چه حقوقی بهره‌مند است و در راستای استیفای این حقوق، با چه موانعی روبرو می‌شود؟ از این‌رو، این مقاله با روشی توصیفی و تحلیلی و به‌صورت تطبیقی میان آموزه‌های اسلامی و حقوق بشر، حق‌های سالمندان در خانه و خانواده را ذیل چهار عنوان حق ازدواج، حق حریم خصوصی، حق مسکن و مقابله با تبعیض سنی، مورد بررسی و واکاوی قرار داده است. حمایت از سالمند در اختیار همسر و جلوگیری از بزه‌دیدگی او در این فرایند از جانب فرزندان و همسر، حمایت از استقلال سالمند در تصمیم‌گیری در امور شخصی، برخورداری از نظارت عمومی در مسئله اسکان در منزل یا مراکز نگهداری و مهم‌تر از همه، مقابله با تبعیض مبتنی بر سن به‌عنوان محور مرکزی اقامه حقوق سالمندان، یافته‌های اصلی این نوشتار را تشکیل می‌دهد. از منظر این مقاله، با توجه به اینکه پدیده سالمندی، پدیده‌ای حتمی در آینده نزدیک جامعه ایرانی به شمار می‌آید، تصویب قانون جامع در راستای حمایت از سالمندان و مقابله با آسیب‌های پیش‌روی آن‌ها ضروری است.

استاد: محمد صالح تسخیری. (۱۴۰۵). مسئله‌ای عمومی در حریم خصوصی: حقوق سالمندان در خانواده از منظر فقه و حقوق بشر، مطالعات تطبیقی فقه و حقوق خانواده، (۱)، ۹۳-۱۰۵.

۱- مقدمه

وقوع توأمان «افزایش کیفیت درمان و بهداشت و افزایش سن امید به زندگی» و «کاهش تمایل به فرزندآوری و کاهش رشد جانمایی»، منجر به بروز پدیده سالمندی در جوامع مدرن شد؛ به بیان روشن‌تر، پدیده سالمندی بر ساخته جوامع کنونی است و پیشینیان با بروز قشر عظیم جمعیتی سالمندان هیچ‌گاه روبرو نشده بودند. نوظهور بودن مسئله سالمندی، سیاست‌گذاران کلان جوامع مختلف را در مسیر حل مسائل مربوط به آن با پریشرانی و سردرگمی روبرو ساخت. از جمله نخستین اقداماتی که به ذهن سیاست‌گذاران جوامع درگیر سالمندی خطور کرد، مقابله با آثار سوء ناشی از سالمندی جمعیت و تقویت ابعاد مثبت آن بود. این جوامع از یک سو سیاست فرزندآوری را تقویت کردند و از سوی دیگر به اقدامات حمایتی از سالمندان روی آوردند. در عالم حقوق نیز دغدغه‌مندان حقوقی، شاخه جدیدی از حقوق حمایتی را بر مدار سالمندان و با عنوان «حقوق سالمندان» پدید آوردند.

حقوق سالمندان منظومه‌ای از حق‌های بشری است که پیرامون مفهوم سالمندی و در راستای مقابله با آثار سوء ناشی از بروز قشر عظیمی از جمعیت سالمندان در یک جامعه شکل گرفت. هرچند شکل‌گیری منظومه حقوق سالمندان نسبت به دیگر شاخه‌های حقوق حمایتی (همانند حقوق کودکان و حقوق معلولان) با تأخیر صورت پذیرفت، اما به دلیل اهمیت ابعاد آن، جوامع مختلف تلاش کردند تا متناسب با میزان درگیری با مسئله سالمندی، توجهات لازم را به آن مبذول دارند. این مقاله با منظر حقوق بشری به مسئله اصلی پژوهش توجه کرده است؛ لذا تعبیری که برای حق‌های سالمندی برگزیده است، مستخرج از ادبیات حقوق بشری است.

در حوزه حقوق سالمندان، حجم ادبیات حقوقی تولید شده در ایران بسیار اندک و بیشتر در ساحت حقوق کیفری است. این کمبود ناشی از عدم التفات صاحب‌نظران و نویسندگان حقوقی به اهمیت این موضوع در آینده نزدیک جامعه ایرانی است. از آنجایی که بخش عظیمی از حق‌های سالمندی در محیط خانواده تأمین یا نقض می‌شود، مقاله پیش‌رو تمرکز خود را بر جایگاه خانواده در نظام حقوق سالمندان، با نگرشی تطبیقی به آموزه‌های اسلامی و حقوقی، قرار داده است.

این مقاله به این پرسش پاسخ می‌دهد که سالمندان در خانواده از چه حق‌های ویژه‌ای برخوردارند و همچنین از چه آسیب‌های معتناهی رنج می‌برند که نظام حقوق سالمندان باید از آن‌ها حراست کرده و حمایت به عمل آورد؟ از این‌رو، مقاله با روش توصیفی-تحلیلی، ضمن ارائه توصیفی اجمالی از ماهیت حقوق سالمندان و اهمیت آن در حوزه مطالعات خانواده (به‌ویژه در جامعه ایرانی)، حق‌های سالمندان در خانواده را مدنظر قرار می‌دهد و با آسیب‌شناسی حقوقی و وضعیت کنونی، به ارائه راهکارهای عینی مبادرت می‌ورزد. نکته قابل توجه در این مقاله آن است که نویسندگان ضمن استناد به عناوین حقوق بشری، صرفاً بر مصادیق مرتبط با سالمندان متمرکز شده و آن‌ها را از منظر فقه و حقوق مدنظر قرار داده است. به بیان دیگر، این نوشتار به دنبال تکرار مکررات حقوق بشری در حوزه حقوق سالمندان نیست و تلاش شده تا تقریری منقح از مسئله سالمندان در نظام حقوق خانواده ارائه گردد.

۲- ماهیت حقوق سالمندان

پس از احراز مسأله سالمندی به عنوان یکی از دغدغه‌های کلان جامعه انسانی مدرن، دو رویکرد حقوقی نسبت به تأمین حق‌های این گروه جمعیتی در ساحت حقوق بویژه حقوق بشر شکل گرفت. گرایش اول بر این باور بود و

هست که سالمندان به عنوان بخشی از جامعه بشری نیازمند حمایت بصورت خاص نمی‌باشد و با تأمین حقوق بشر به صورت عام، سالمندان نیز از حمایت‌های حقوق بشری بهره‌مند می‌شوند (Hert and Mantovani, ۲۰۱۱: ۳۹۸-۴۰۲). در نظر این دسته از صاحب نظران حقوقی، آنچه که سالمندان از حمایت‌های حقوق بشری بدان‌ها نیاز دارند، در سبد حق‌های بشری وجود دارد و تقویت عام حقوق بشر منجر به بهره‌مندی بهتر سالمندان خواهد شد.

دسته دوم بر این باور بودند و هستند که سالمندان نیز همانند دیگر گروه‌های آسیب‌پذیر (زنان، کودکان، معلولان، پناهندگان و کارگران مهاجر) نیازمند ایجاد یک شاخه جدید از حقوق حمایتی می‌باشند. در باور ایشان وجود قشر عظیم جمعیتی سالمند با آسیب‌ها و دغدغه‌های مشترک، نیاز ایجاد شاخه جدید حقوق حمایتی در خصوص سالمندان را توجیه می‌کند (۹-۱۱: ۲۰۱۱، Office of The High Commissioner for Human Rights). در نظر ایشان همانطور که حقوق کودکان و حقوق معلولان بر مدار تبعیض و تفاوت میان این گروه‌های آسیب‌پذیر و گروه‌های عام جمعیتی به وجود آمده‌اند، تبعیض سنی علیه سالمندان و نقاط آسیب‌پذیر مشهود در این گروه جمعیتی، لازم می‌نمایاند که حقوق سالمندان به عنوان شاخه مستقل از حقوق حمایتی و ذیل حقوق بشر شکل بگیرد.

آنچه بر قوت این استدلال افزود شرایط ناشی از همه‌گیری کرونا بود (Lebret, ۲۰۲۰, p.۴). در کرونا جوامع درگیر با پدیده سالمندی با گونه‌های متفاوتی از مشکلات اجتماعی و بهداشتی و اقتصادی نسبت به جوامع غیرسالمند روبرو بودند (Worldometers, ۲۰۲۲). این مشکلات هم در سطح خانواده دارای سالمند و هم در سطح اجتماع به ویژه در مراکز درمانی و مراکز نگهداری سالمندان بروز و ظهور پیدا کرد و اقتصاد دولت‌های یاد شده را به شدت تحت تأثیر خود قرارداد (Barrientos, ۲۰۲۰).

این مسئله در ایران نیز در جریان است و مبتنی بر آمار و اطلاعات جمعیتی ایران در سه دهه پیش‌رو، ایران تبدیل به یک جامعه سالمند خواهد شد. جامعه ایرانی از امروز درگیر مسائل سالمندی است اما در سه دهه آینده یک سوم جمعیت کل ایران را افراد سالمند تشکیل خواهند داد که دغدغه‌ها و سیاست‌ها و مسائل ایران را به کلی تحت تأثیر خود قرار خواهد داد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰: ۲۷-۲۸). علاوه بر این تغییرات جمعیت‌شناسانه مؤید این حقیقت هست که سالمندی در ایران به سمت زنانه شدن پیش خواهد رفت و افزایش کمیت دختران با مجرد قطعی و زنان سرپرست خانواده، گواه از نیاز به تأمل جدی در خصوص مسئله سالمندی در ایران می‌باشد (دوخایی، ۱۴۰۰: ۱۳).

قرآن کریم نیز با تعبیر مختلفی همانند «کبر»، «شعب»، «شیخ»، «ارذل العمر» و نظایر آن به سالمندان و دوران سالمندی اشاره کرده است. علاوه بر این، نگرش دینی مبتنی بر روایات رسول اکرم (ص) و اهل بیت (علیهم‌السلام) به سالمندان و سالمندی به صورت ویژه می‌نگرد. در نگاه دینی، اجلال ذی‌الشبهه در زمره ارزشهای اخلاقی و هم‌تراز اجلال خداوند دانسته شده است؛ آنچنان که از رسول خدا نقل شده است که «مَنْ إِجْلَالَ اللَّهَ إِجْلَالَ ذِي الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ» (کلینی، ۱۴۰۷: ۱۶۵). علاوه بر این در روایات مختلف بر اهمیت احترام و توقیر کبار به مثابه بزرگان جامعه تأکید شده است (ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۲۹۵).

به نظر می‌رسد که جامعه حقوقی دارای کمترین دغدغه در این حوزه است و تولید ادبیات اندک حقوقی در حوزه حقوق سالمندان نشان از التفات اندک صاحب نظران حقوقی به مسئله سالمندی می‌باشد. با استفاده از رویکرد گرایش

دوم، حقوق سالمندان به مثابه شاخه مستقلی از حقوق حمایتی و حقوق بشر دارای دغدغه‌های خاص و نگرش قابل توجه در حوزه خانواده می‌باشد که این مقاله به دنبال تمرکز بر این قسمت از حقوق سالمندان است.

۳- حق بر ازدواج

نخستین حقی که در منظومه حق‌های سالمندی در نظام خانواده اهمیت پیدا می‌کند، حق بر تشکیل خانواده و نظام مسائل مرتبط با آن است. حق بر تشکیل خانواده در اسناد حقوق بشری جهانی و سند حقوق بشر اسلامی (اعلامیه قاهره) مورد توجه قرار گرفته است؛ با این تفاوت که در اعلامیه قاهره تشکیل خانواده صرفاً بر مدار ازدواج شرعی مورد پذیرش واقع شده است. ماده ۲۳ میثاق حقوق مدنی سیاسی تصریح می‌کند: «خانواده عنصر طبیعی و اساسی جامعه است و استحقاق حمایت جامعه و حکومت را دارد. حق نکاح و تشکیل خانواده برای زنان و مردان از زمانی که به سن ازدواج می‌رسند به رسمیت شناخته می‌شود. هیچ نکاحی بدون رضایت آزادانه و کامل طرفین آن منعقد نمی‌شود.»

حق ازدواج در مفهوم دینی خود با آنچه که در اعلامیه جهانی حقوق بشر و بعد از آن، در میثاق حقوق مدنی و سیاسی درج شد دارای تفاوتی است که ریشه در نگرش الهی اسلام به ازدواج دارد. مبتنی بر ماده ۲۳ میثاق، خانواده یک ارگان طبیعی است و نویسندگان میثاق تلاش کرده‌اند با گریز از نگرش دینی، نگاه سکولار و دین‌گريزانه را از خانواده ارا نه کنند؛ به گونه‌ای که محملی برای ازدواج همجس‌گرایان را نیز با همین ماده فراهم ساخته‌اند (Jakuszewicz, ۲۰۱۹). علاوه بر این، میثاق بشدت بر سنجه‌هایی همانند تساوی حقوق و تکالیف، آزادی ازدواج (بدون لحاظ دین طرفین)، توجه به امور شکلی و ... اصرار دارد، درحالی‌که در شریعت اسلام، ازدواج ضمن برخورداری از شباهتها با این نهاد در غرب، دارای دامنه، آثار و نتایج شرعی است (نعیمی و دیگران، ۱۳۹۳: ۳۴۱-۳۴۲). سند قاهره درخصوص خانواده و تشکیل آن را این چنین مقرر می‌دارد «خانواده، پایه ساختار جامعه است و نکاح (شرعی) اساس ایجاد آن می‌باشد، بنابراین مردان و زنان حق ازدواج دارند و هیچ قید و بندی که بر پایه نژاد یا رنگ یا قومیت باشد، نمی‌توان از این حق آنان، جلوگیری کند». با وجود این تفاوتها، نقاط اشتراک فراوانی میان نهاد ازدواج در اسلام و میثاق وجود دارد؛ بویژه اینکه در موضوع نوشتار پیش‌رو این تفاوتها اثرگذاری خاصی عمدتاً ندارد و مقاله به دنبال وجوه مختلف ازدواج سالمند از منظر حقوقی است.

کسب استقلال از فرزندان، سربرنبودن، تأمین نیازهای عاطفی و جنسی، بازیابی نقش اجتماعی منجر می‌شود که افراد در سالمندی اقدام به ازدواج یا ازدواج مجدد کنند (دانشور و دیگران، ۱۴۰۲، ص ۲-۶). اما در خصوص حق بر ازدواج سالمندان ضروریست که به این نکته پرداخته شود که سالمند در زمان تشکیل خانواده با آسیب‌های اختصاصی روبروست. این آسیب‌ها عبارت‌اند از:

الف) ازدواج ناشی از فشار دیگران: نقص ناشی از کاهش توان بدنی و امکان وادار کردن در خصوص سالمندان بیش از دیگر افراد جامعه می‌باشد. از این‌رو سالمندان در زمان انتخاب همسر از آزادی لازم برای اقدام بی‌بهره‌اند. (Peisah. et al., ۲۰۰۸, ۸۸۵). سالمند در زمینه ازدواج، وادار به انتخاب یا عدم انتخاب می‌گردد و این وظیفه حاکمیت است که با ابزار حقوقی، سپر حمایتی ویژه‌ای را برای وی در زمان تشکیل خانواده به‌وجود آورد.

ب) سوءاستفاده: امکان سوءاستفاده از احساسات سالمند توسط همسر نوگزیده او نسبت به دیگر افراد جامعه بیشتر است. با این بیان که همسر سالمند با توجه به تمکن مالی یا شرایط اجتماعی او، امکان سوءاستفاده از سالمند را بیش از افراد بزرگسال دیگر برخوردار است (دبستانی و نوریان، ۱۴۰۳، صص ۱۴-۱۸). از این رو در زمره مقررات موجود در زمینه عدم سوءاستفاده از شرایط فرد، سالمندان دارای جایگاه ویژه‌ای می‌باشد.

پ) حمایت از همسر سالمند: نقطه سومی که در حق بر ازدواج سالمند باید مورد تاکید قرار بگیرد حراست از همسر سالمند در برابر فرزندان ناشی از ادواج سابق او می‌باشد. فرزندان سالمند با توجه به استیلا و سلطه بر سالمند امکان تضییع حق همسر نوگزیده را دارند و این مسئله به ویژه در مسائل مرتبط با ارث و وصیت بروز ظهور بیشتری دارد.

با توجه به آنچه که بیان شد حمایت از آزادی سالمند در گزینش همسر، جلوگیری از سوءاستفاده واقع شدن سالمند توسط همسر و حمایت از حقوق همسر سالمند در برابر فرزندان او، سه موضوع کلیدی است که در نظام حقوق سالمندان در حریم خانواده باید مدنظر حقوق و قانونگذار قرار گیرد.

۴- حق بر حریم خصوصی

حق بر حریم خصوصی و بر محور مفهوم آزادی و استقلال عمل در حیطه حقوق بشر به وجود آمده است. حریم خصوصی به دنبال حراست از فرد در انتخاب او در تعاملات اجتماعی، آمدوشد، مکاتبات، ارتباطات و ستفاده از مایملک می‌باشد (Matthews, ۲۰۰۹, p. ۱۸). از این رو مقابله با نقض حریم و خصوصی نسبت به عموم افراد جامعه دارای اهمیت است اما نسبت به سالمندان از اهمیت مضاعفی برخوردار است. اهمیت مضاعف حق بر حریم خصوصی برای سالمندان از آنجاست که از یک سو با توجه به ضعف قوای جسمانی و روحی سالمندان امکان نقض حق حریم خصوصی این افراد میسرتر است و از سوی دیگر، آسیب‌پذیری سالمند از این نقض بیش از دیگر افراد جامعه می‌باشد. اسلام از حریم خصوصی سالمند حراست و حمایت به عمل می‌آورد مگر درجایی که این حمایت از استقلال وی در تصمیم‌گیری مغایر مبانی آشکار شرعی باشد. به عنوان مثال در حقوق بشر غرب کوشیده شده است تا مبتنی بر اصل حریم خصوصی و استقلال سالمند در تصمیم‌گیری‌ها، با استناد به حق بر حریم خصوصی برای سالمندان حق بر اتانازی یا قتل از روی ترحم تمهید کنند (Kouwenhoven et al., ۲۰۱۹: ۴۴-۴۵). این تفسیر از حریم خصوصی و استقلال عمل به دلیل مغایرت با مبانی اعتقادی و شریعت اسلامی، هیچ‌گاه مورد تأیید صاحب‌نظران دینی قرار نگرفته است (رحیمیان دستجردی، ۱۴۰۱: ۵۴-۵۶).

نقض حق حریم خصوصی در حوزه خانواده منجر به ظهور جرایم خاکستری و گزارش ناشدنی نسبت به سالمندان به ویژه در سوءاستفاده از اموال این افراد می‌گردد. محروم ساختن سالمند از استفاده از اموال خود، محدود ساختن سالمند نسبت به استفاده از وسایل ارتباط جمعی، محصور ساختن سالمند در خانه و ایجاد انزوای اجتماعی به منظور جلوگیری از اقدامات شخصی او از جمله اقداماتی است که توسط اطرافیان نسبت به سالمند در نقض حق حریم خصوصی و استقلال تصمیم‌گیری او صورت می‌پذیرد (اودی و دیگران، ۱۳۹۹، صص ۳۹۴-۳۹۵).

در مراکز نگهداری سالمندان به‌ویژه مراکز شبانه روزی موسوم به «خانه‌های سالمندان»، این مسئله دارای اهمیت ویژه ایست؛ زیرا که سالمند دور از دسترس عزیزان خود و ذیل اداره مدیریت مراکز نگهداری، مدت مدیدی را طی

می‌کند. مراکز نگهداری عمدتاً مبتنی بر ادله‌ای همانند برقراری نظم و امور درمانی و بهداشتی اقدام به محدودسازی سالمندان در ارتباطات و تعاملات و استفاده از وسایل می‌کنند. این مسئله به ویژه نسبت به سالمندی که از مکتب مالی برخوردار است، با توجه به دسترسی این مراکز به اطلاعات پزشکی افراد (Frenkel, ۲۰۱۵, p. ۲۸۶) اهمیت مضاعف پیدا می‌کند؛ زیرا که امکان استثمار مالی وی و بهره‌مندی از اموال وی در شرایط خاص جسمی و روحی را فراهم می‌سازد، بدون اینکه فرد سالمند اطلاع پیدا کند یا امکان طرح شکایت حقوقی را بیابد.

در این خصوص دو راهکار عمده مدنظر حقوقدانان قرار می‌گیرد: نخست تغییر بار اثبات و دوم تشدید نظارت و بازرسی. ایده حقوقی تغییر بار اثبات به این معناست که در حقوق اصل بر این است که مدعی باید به اثبات ادعای خود بپردازد. در مواردی که مدعی در جایگاه ضعیف‌تری نسبت به مدعی علیه قرار دارد و ادله و اسناد مثبت بیشتر در اختیار مدعی علیه است، حقوق با تغییر بار اثبات، مدعی را از اثبات ادعای خود معاف می‌سازد و مدعی علیه را وادار به اثبات «عدم صحت ادعای طرف مقابل» می‌کند (Odempsey & Beale, ۲۰۱۱, p. ۱۲).

یکی از اختصاصات نظام حقوق سالمندان تغییر بار اثبات در حوزه ادعاهای سالمندان علیه دیگران می‌باشد. در این مورد خاص به صرف ادعای سالمند در خصوص محدودسازی، مزوی سازی و در کل نقض حریم خصوصی، نظام حقوقی طرف مقابل سالمند را وادار می‌سازد نسبت به اثبات نقض ادعای سالمند اقدام کند. تغییر بار اثبات را می‌توان دال مرکزی نظام حقوق سالمندان در حراست و حمایت از این قشر جمعیتی دانست.

علاوه بر این تشدید نظارت‌ها و بازرسی‌ها نسبت به مراکز نگهداری و خانواده در دستورکار بسیاری از نظام‌های حقوقی داخلی قرار گرفته است. قرار گرفتن خط تلفنی ویژه برای گزارش‌دهی موارد نقض حقوق سالمندان، تکلیف دادستان به اقدام فوری مبتنی بر گزارش‌های واصله، جعل مسئولیت برای اطرافیان سالمند در خصوص ارائه گزارش، جواز گزارش‌دهی سازمانهای غیردولتی و تقویت نظارت بر مراکز نگهداری سالمندان از تجربیاتی است که مبتنی بر حقوق سالمندان در کشورهای مختلف در حال تجربه می‌باشد (Oren, Alterman and Alterman; ۲۰۱۶: ۹).

۵- حق بر مسکن

سالمند در دوران کنونی، مخیر در انتخاب محل سکناى خود دانسته می‌شود. آنچه اهمیت دارد اینست که مطلوبیت محل اقامت سالمند را باید از منظر وی جستجو کرد و الزام و اجبار وی در برگزیدن هر یک از این دو فی نفسه آسیب‌ساز است. به بیان دیگر منزل شخصی، منزل اطرافیان، مراکز نگهداری یا هر مکان دیگر، زمانی مورد حمایت حقوق سالمندان قرار می‌گیرد که از نظر سالمند نیز مورد قبول واقع شود.

در نگاه حقوقی، شبکه اجتماعی حامی سالمند، مهم‌ترین سازوکاری است که وی را در منزل شخصی استوار می‌سازد (فعلی و دیگران، ۱۳۹۹، ص ۲۱۹). با تغییر الگوی زندگی از خانواده‌های بزرگ به سمت خانواده کوچک و مهاجرت فرزندان از کنار پدر و مادر، شرایط به گونه‌ای پیش‌رفته است که والدین از حمایت کمتر اولاد خود بهره‌مند هستند و زندگی مدرن جوامع کنونی، شبکه حمایتی جوامع سنتی را به همراه ندارد. از این رو ایده بقای سالمند در خانه شخصی در صورتی مطلوب و مقبول حقوق واقع می‌شود که مورد رضایت شخصی او نیز باشد.

علاوه بر این، به همان میزان که نگهداری اجباری سالمند در مراکز نگهداری شبانه‌روزی آسیب‌زا و نامطلوب است، ترخیص اجباری وی از مراکز نگهداری نیز مورد پذیرش نیست. ترخیص اجباری از مراکز نگهداری و مراکز درمانی

عمدتاً مبتنی بر ملاحظات بهداشتی یا ملاحظات اقتصادی صورت می‌پذیرد که در این شرایط، وظیفه نظام تأمین اجتماعی و شبکه مددکاری داخلی یک دولت می‌بایست امکانات لازم را برای تأمین حقوق سالمندان فراهم آورد. تأمین شرایط مساعد اقتصادی درخصوص سالمندان دارای پشتوانه روایی نیز هست. امام علی (علیه‌السلام) در زمان حکمرانی بر جامعه اسلامی با مشاهده پیرمردی در حال تکدی‌گری، از اطرافیانشان پرسیدند که «این چه چیزی است؟». اطرافیان در پاسخ گفتند که «او یک مسیحی است». امیرالمومنین با واکنش در نحوه پاسخ‌دهی غیرمسئولانه اطرافیانش، چنین پاسخ دادند که «او را به کار گرفتید تا زمانی که پیر و ناتوان شده است و حال او را منع می‌نمایید. از بیت‌المال به او انفاق کنید» (العاملی، ۱۴۱۴، ۶۶). ایشان در مقام حاکم اسلامی در نامه به مالک اشتری نیز با مفادی مشابه دستور می‌دهند که «نسبت به یتیمان و سالمندانی که راه‌چاره {اقتصادی} ندارند و خود را در معرض سؤال از مردم (کمک‌خواهی اقتصادی از مردم) قرار نداده‌اند، رسیدگی کن» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳).

ذکر این نکته ضروری است که تجربه ثابت کرده است که دولتها در شرایط بد اقتصادی، امکان کمتری برای اقدامات حمایتی درخصوص سالمندان و بیماران پیدا می‌کنند (Garlick, ۲۰۱۸, ۴۹۲-۴۹۳). در حقوق حمایتی تعهد دولتها به موارد این چنینی، تعهد به وسیله است و هر دولت در حمایت از آندسته از حق‌های بشری که تأمین آنها نیازمند حمایت مالی و اقتصادی است، در چارچوب توان مالی و شرایط داخلی، مسئولیت پاسخگویی به نیازهای افراد را داراست و بیش از توان واقعی اقتصادی، مسئولیتی برعهده ندارد.

۶- منع تبعیض سنی و حق بر کار

تبعیض سنی به معنای این است که یک فرد به صرف برخورداری از سن خاصی از حقوق کمتری نسبت به دیگران بهره‌مند شود یا آسیب بیشتری را نسبت به دیگران تحمل کند. تبعیض سنی منجر شده است تا نوجوانان و سالمندان به دلیل برخورداری از سن، از برخی منافع بی‌بهره یا کم‌بهره شوند یا رنج بیشتری را متحمل گردند (Islam, ۲۰۱۶, p. ۹۵). این مسئله درخصوص سالمندان اهمیت بیشتری دارد زیرا که نوجوان با گذر سن وارد گروه بزرگسالان می‌گردد و تبعیض نسبت به او متفی می‌شود اما سالمند در گذر عمر هیچگاه از تبعیض سنی خارج نمی‌شود و وضعیت او در این مسئله پایدار است و توان کمتری برای تحمل تبعیض‌ها در آنها وجود دارد (Vauclair, ۲۰۱۶, p. ۱۰۰).

قریب دو دهه است که سازمان‌های بین‌المللی به فکر مقابله با پدیده تبعیض سنی افتاده‌اند. تبعیض سنی مبتنی بر تصویری کلیشه‌ای درخصوص سالمندان است. تصور کلیشه‌ای نسبت به سالمندان منجر شده است تا افراد سالمند، همواره افرادی خسته، کم‌انعطاف، بی‌حوصله، با توان اندک جسمی، مریض و بیمار، دارای فقر مالی و رنجور به شمار آید، دستمزد بیشتری مطالبه می‌کند، درحالی‌که هزینه‌های درمانی بیشتری دارد (James, Kelly, & Blondin, ۲۰۱۵, p. ۵). این درحالیست که این تصور کلیشه‌ای قالب منجر شده است تا سالمندان بسیاری که فاقد این ویژگی‌ها هستند، به صرف برخورداری از سن خاصی، آثار ناشی از تصویری کلیشه‌ای سالمندی را تحمل کنند و از حقوق خود محروم شوند (Ghosheh, ۲۰۰۸: ۳). درحالی‌که سالمندان می‌توانند از تصویر کلیشه‌ای مثبتی نیز برخوردار باشند؛ تصویری که بر مدار تجربه بالا، صبر و طمأنینه ناشی از سن و غنای علمی سامان یابد.

از نکات حائز اهمیت در حوزه آموزه‌های اسلامی، مبارزه با این تصاویر کلیشه‌ای آسیب‌زا علیه سالمندان است. پیغمبر اسلام (ص) در روایاتی مختلف سالمندان را برکت و مایه رحمت دانسته‌اند (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۳۷). علاوه بر

این، جایگاه سالمند در خانواده در روایات همانند جایگاه نبی در امت بر شمرده شده است (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۳۷). در روایات همانگونه که علم مایه زینت عالم دانسته شده است، سن نیز برای فرد سالخورده زینت شمرده شده و تصریح گردیده که «یکرم العالم بعلمه و الکبیر لسنه» (تمیمی آمدی، ۱۴۰۱: ۸۰۹). اسلام با این نگاه کلیشه‌ای علیه سالمندان مبارزه کرده است و کوشیده تا تصویری روشن از آنها را برای جامعه به وجود آورد.

گرائیگاه تعاملات اجتماعی و متعاقب آن، روابط خانوادگی سالمندان که تبعیض سنی آن را مورد آسیب جدی قرار می‌دهد، مسئله کسب درآمد و حقوق کار می‌باشد. حقوق سالمندان به دنبال آن است که سالمند تا جایی که توانایی و تمایل دارد بتواند در محیط کار باقی بماند (Neumark D. B., ۲۰۱۷, p. ۱). حق بر کار مبتنی بر تمایل و توانایی، سالمند را توانمند می‌سازد که که بیشتر در فضای اشتغال بماند و دیرتر وارد فضای انزوای اجتماعی گردد (Peisah, ۲۰۲۰: ۱۲۰۲). بقای سالمند در محیط کار علاوه بر حفظ تعاملات اجتماعی او، سرزندگی روانی و پویایی اقتصادی را برای او و خانواده‌اش به ارمغان می‌آورد (Gabriel and Ann Bowling, ۲۰۰۴: ۶۸۵).

کار در جامعه سنتی ایران مبتنی بر همین ایده شکل گرفته بود و فرد تا جایی که برای او میسر بود در محیط کار باقی می‌ماند؛ اما با ورود نظام کارگری و استخدامی در نظام حقوق کار و حقوق استخدامی ایران افراد بعد از قریب به ۳۰ سال اشتغال پایدار، ناگهان وارد محیط بازنشستگی می‌شوند و همین امر منجر به درهم شکستگی مالی و روانی و شغلی آنها می‌گردد.

ایده جایگزینی سن تقاعد و ناتوانی به جای سن بازنشستگی به دنبال رفع این نقیصه از نظام حقوقی ایران است که فرد بتواند تا جایی که توانایی دارد و تمایل در آن ظاهر است، در محیط کار باقی بماند. دولت‌های درگیر با پدیده سالمندی تلاش کرده‌اند با استفاده از اصلاحات قانون کار و قوانین استخدامی خود امکان استفاده بیشتر از نیروی انسانی را فراهم سازند. اقداماتی نظیر منعطف سازی ساعت حضور، امکان دورکاری، بالا بردن سن بازنشستگی برای نیروهای نخبه و نظایر آن از اقدامات حقوقی در این راستا ارزیابی می‌شود.

۷- رهیافت ایرانی بر مسئله حقوق سالمندان

قوانین کنونی ایران مبتنی بر کشوری برخوردار از جمعیت جوان به تصویب رسیده است؛ بویژه قوانینی که در حوزه حقوق خانواده جاری و ساری است. از این رو این قوانین در دهه‌های پیش رو نخواهند توانست از عهده نیازهای قشر عظیم جمعیتی سالمند برآید؛ جمعیتی که نیازها و دغدغه‌های خود را در قوانین نمی‌یابند و نظام حقوقی را متکفل امور خود نمی‌بینند. در نظام تقنینی کنونی صرفاً مفادی پراکنده در نظم تقنینی وجود دارد که به ابعاد جزئی از حقوق سالمندان توجه کرده‌اند؛ همانند بیمه زنان سالخورده در قانون اساسی یا امکان طرح پرونده از جانب سازمان‌های مردم‌نهاد نسبت به نقض قوانین علیه سالمندان.

این درحالیست که به زودی بخش عظیمی از جمعیت ایران به سالمندان اختصاص خواهد یافت. در چنین حالتی ضروری می‌نماید که یکی از دو اقدام پیش رو در نظام قانونگذاری ایران رخ دهد: نخست اصلاح قوانینی که به سالمندان از وجهی ارتباط پیدا می‌کنند. اصلاح یا تکمیل قوانین مرتبط با حقوق خانوادگی سالمند را می‌توان از مصادیق این موضوع دانست. اقدام دوم، تصویب قانون جامع حمایت از حقوق سالمندان است؛ قانونی که علاوه بر حق‌های سالمندی در حوزه حقوق خانواده، حقوق سالمندان در حوزه‌های مختلف همان آموزش، بهداشت و درمان،

مسکن، تغذیه، امور رفاهی، حقوق کار و بازنشستگی، مدنظر قرار دهد. موضوعی که در خصوص معلولان در قانون حمایت از حقوق معلولان صورت پذیرد.

مسأله سالمندی یکی از دغدغه‌های مشترک کشورهای مسلمان است (Hekmatnia et al., ۲۰۲۳, p.۳۸) و از این رو سازمان همکاری اسلامی در سندی تفصیلی، راهبردهای خود را برای حل و رفع نظام مسائل مربوط به این قشر عظیم جمعیتی را منتشر ساخته است. در حال حاضر، ارزش‌های عمیق اسلامی در جوامع مسلمان در خصوص سالمندان جاری و ساری است (عیسی‌زاده، ۱۳۹۹، صص ۳۴-۵۰). این دغدغه مشترک می‌تواند به دستمایه‌ای برای همگرایی حقوقی کشورهای مسلمان درآید و تصویب قانون جامع حمایت از حقوق سالمندان می‌تواند به عنوان الگویی برای تقنین در کشورهای مسلمان دیگر به کار گرفته شود؛ موضوعی که در ادبیات حقوقی با تعبیری همانند «تقنین مشترک» (حبیب‌نژاد و تسخیری، ۱۳۹۵: ۴۴-۴۵) یا «قانونگذاری نمونه» (مجیدی و خادمی، ۱۴۰۳: ۲۲۶-۲۲۸) مورد استناد و استفاده قرار گرفته است. به دلیل ابتدای نظام‌های حقوقی دیگر کشورهای مسلمانان بر مفروضات شرعی، قابلیت الگوپذیری قانون ایرانی حمایت از حقوق سالمندان نیز به همراه خواهد آمد؛ موضوعی که می‌تواند مشوقی برای قانونگذار ایرانی برای تصویب قانون یادشده با التفات بیشتر خواهد بود.

۸- نتیجه‌گیری

سالمندی و سالخوردگی جمعیت به عنوان یک پدیده نوظهور اجتماعی و برساخته دنیای کنونی، نظام مسائل جدیدی را به دنبال خود آورده‌اند که حل مسائل آن نیازمند فهم درست از آنها می‌باشد. همانطور که شاخه‌های مختلف علم و دانش به موضوع سالمندی از منظر خود پرداخته‌اند، حقوق نیز این دغدغه جهانی را ذیل یکی از شاخه‌های حقوق حمایتی با عنوان «حقوق سالمندان» مدنظر قرار داده است. حقوق سالمندان شبکه حق‌های بشری سالمند را در محیط‌های مختلف حراست و صیانت می‌کند.

مهم‌ترین محیطی که سالمند با آن در ارتباط است، خانه و خانواده می‌باشد. حق اولیه سالمند برای تشکیل خانواده با دشواری‌هایی نظیر فشار بر سالمند در برگزیدن فرد خاصی به عنوان همسر، امکان سواستفاده از سالمند در ازدواج و نقض حقوق همسر فرد سالمند روبروست. حقوق وظیفه دارد تا چتر حمایتی خود را بصورت کامل بر سالمند و همسر او بگستراند تا سالمند بتواند در فضای خانواده محیط کم‌آسیبی را تجربه کند. علاوه بر حق ازدواج، سالمند دارای حق حریم خصوصی گسترده‌ایست تا اینکه بتواند تعاملات و مکاتبات خود را مستقلانه سامان دهد. سومین حقی که در این رابطه مطرح می‌شود، حق بر مسکن مورد رضایت سالمند است. سکنی سالمند در محیطی باید قرار گیرد که مطلوب روحی و ذهنی اوست، هرچند که این محیط مرکز نگهداری سالمندان باشد. علاوه بر این نه تنها سکنی سالمند باید اختیاری باشد، جابجایی او نیز باید مبتنی بر اختیار و اراده مستقل او صورت پذیرد، مگر در موارد خاصی که حضور او منجر به اختلال در بهداشت و ایمنی عمومی باشد. آخرین موضوعی که در محیط اجتماعی سالمند اثر عمده می‌گذارد مسأله تبعیض سنی و وجود تصویر کلیشه‌ای اجتماعی علیه سالمندان است. تبعیض سنی سالمند را در محیط اجتماعی منزوی می‌سازد و در خانه و خانواده با فشار روحی و جسمی روبرو می‌سازد.

در این نوشتار ضمن تبیین ابعاد حقوقی و دینی حق‌های یادشده در رابطه با سالمند به این نکته اشاره شد که جامعه ایرانی در سه دهه آینده با پدیده سالخوردگی جمعیت روبرو خواهد شد و از اکنون باید بستر لازم برای

پاسخگویی به نیازهای جامعه سالمند را فراهم آورد. یکی از پاسخهای لازم در بعد حقوقی، وجود قوانین کارآمد برای پاسخگویی به نیازها و مقابله با سورتارها علیه سالمندان می‌باشد. از این رو تصویب قانون جامع سالمندان، شبیه به قوانین جامعی که هم اکنون درخصوص معلولان و کودکان در نظام تقنینی ایران وجود دارد، امری ضروری می‌نماید.

منابع

- ابن‌بابویه، محمد بن علی (۱۳۹۲)، عیون اخبار الرضا، مصحح مهدی لاجوردی، انتشارات جهان تهران
- اودی، مهدی؛ حاجی‌تبار فیروزجایی حسن؛ کاظمی جویباری مهدی (۱۳۹۹). آسیب‌شناسی حمایت حقوقی مطلوب از بزه‌دیدگان سالمند در نظام کیفری ایران (با نگاهی به اسناد بین‌المللی و حقوق آمریکا). مجله علمی پژوهشی حقوق پزشکی، ۱۴، ۴۰۶-۳۹۱
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰)، غرر الحکم و درر الکلم، مصحح سیدمهدی رجایی، دارالکتب الاسلامی
- حبیب‌نژاد، سید احمد و تسخیری، محمد صالح (۱۳۹۶)، نظام حقوق سالمندان، تهران، خرسندی.
- حبیب‌نژاد، سید احمد و تسخیری، محمد صالح. (۱۳۹۵). تقنین مشترک کشورهای اسلامی در حوزه حقوق بشردوستانه، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۳(۴)، ۴۸-۲۹
- دانشور و دیگران (۱۴۰۲)، شناخت دلایل و پیامدهای ازدواج مجدد سالمندان ساکن شهر تهران، مجله مطالعات ناتوانی، ۱۴۰۲؛ ۱۳: ۸۳-۸۳
- دبستانی، محمد جواد و نوریان، ایوب. (۱۴۰۳)، حمایت از اشخاص دارای معلولیت و سالمند در فرایند دادرسی کیفری ایران و اسناد بین‌الملل، مجله علمی حقوق و مطالعات نوین، ۵(۲)، ۲۵-۱.
- دوخایی (۱۴۰۰)، بررسی اجمالی الگوی کشورهای پیشگام در حوزه بیمه سالمندی، اداره کل روابط عمومی و امور بین‌الملل سازمان بیمه سلامت ایران، ویرایش نخست
- رحیمیان دستجردی، محسن؛ راعی دهقی، مسعود و بهارلویی، سیامک. (۱۴۰۱). تحلیل پرداخت دیه در قتل‌های عمدی اتانازی از سوی پزشک یا کادر درمانی در پرتو قرآن و قاعده عدالت. قرآن و طب، ۷(۴)، ۵۳-۶۲.
- العاملی، الشیخ الحر (۱۴۱۴)، وسائل الشیعه، مؤسسه آل‌البیت (علیهم السلام) لإحياء التراث، بیروت، ۱۵
- عیسی‌زاده، عیسی، مهارت‌های ارتباطی با سالمندان براساس آموزه‌های قرآن و اهل بیت علیهم السلام، نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۹.
- فعلی، جواد؛ هزارجریبی، جعفر و عالمی نیسی، مسعود (۱۴۰۰). سیاست‌گذاری حمایت خانوادگی از سالمندان با رویکرد سناریونویسی. فصلنامه جمعیت. ۱۴۰۰؛ ۲۷ (۱۱۳ و ۱۱۴): ۲۴۵-۲۱۵
- کلینی (۱۴۰۷)، کافی، جلد دوم، طبع الاسلامیه
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳)، بحار الأنوار، ط دارالاحیاء التراث، ج ۷۲.
- مجیدی، محمدرضا و خادمی، غلامرضا. (۱۴۰۳). ارزیابی رابطه بین قانونگذاری نمونه مجامع بین‌پارلمانی و همگرایی منطقه‌ای در کشورهای مستقل همسود، مجلس و راهبرد، ۳۱(۱۱۹)، ۲۰۳-۲۳۳
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۵۷ صفحه

٢٢٩-٢٥٦

- Frenkel, D. A. (2015). Patient's Right To Privacy And Public Interest. Med. & L., 34 , 285.
- Gabriel, Zahava, and A. N. N. Bowling (۲۰۰۴), "Quality Of Life from the Perspectives of Older People", *Ageing & Society*, ۲۴, pp. ۶۷۵-۶۹۱
- Garlick, Alex (۲۰۱۸) . "Mercy and malice: An inside view of the push to repeal and replace Obamacare." *PS: Political Science & Politics* 51.2 (2018): 491-493..
- Ghosheh, Naj, *Age discrimination and older workers: Theory and legislation in comparative context* (Geneva: International Labour Organization, 2008)
- Hekmatnia, Hasan, et al., (۲۰۲۲), "Population Aging Tendencies in Islamic Countries Between ۱۹۵۰-۲۰۲۰: A Geographical Assessment." *Journal of Population and Social Studies [JPSS]* 30: 36-53.
- Hert, De Paul and Mantovani, Eugenio, "Specific Human Rights For Older Persons" *European human Rights law review*, 4 (2011) at 398-418
- Islam, M. R. (2016). Ageism and Age Discrimination in Old Age: An Overview. *Philosophy and Progress*, ۵۵(۲), ۹۱-۱۰۸.
- Jakuszewicz, A. (2019). Doctrinal interpretationof Article 23 (2) of the International Covenant on Civil and Political Rights. *Foreign trade: economics, finance, law*, 102(1), 92-105.
- James, K., Kelly, R., & Blondin, A. (2015). Age Discrimination, Inclusive Design, and Older Workers. Continuing Legal Education Society of British Columbia, Employment Conference. 4, p. 18. Continuing Legal Education Society of British Columbia, Employment Conference.
- Kouwenhoven, P. S., Van Thiel, G. J., Van Der Heide, A., Rietjens, J. A., & Van Delden, J. J. (۲۰۱۹). Developments in euthanasia practice in the Netherlands: Balancing professional responsibility and the patient's autonomy. *European Journal of General Practice*, ۲۵(۱), ۴۴-۴۸..
- Lebret, Audrey (2020), "COVID-19 Pandemic and Derogation to Human Rights", *Journal of Law and the Biosciences* 7, no. 1: Isaa015.
- Matthews, L. (2009). Older People and Human Rights. *Age UK*, 48 Pages.
- Neumark, D. B. (2017). Age Discrimination and Hiring of Older Workers. *Research from the Federal Reserve Bank of San Francisco* , 06, 1-5
- Odempssey, D., & Beale, A. (2011). Age and Discrimination. European Commission Office of The High Commissioner for Human Rights (2011), Human Rights of Older Persons, International Human Rights Principles and Standards, GA/Res/65/182, , New York, 2011
- Oren, Michelle; Alterman, Rachelle, and Zilbershats, Yaffa. (2016) "Housing rights in constitutional legislation: A conceptual classification." In *Contemporary Housing Issues in a Globalized World*, pp. ۱۴۱-۱۵۸. □□□□□□□□□□
- Peisah, C., Brodaty, H., & Bridger, M. (2008). Abuse by marriage: the exploitation of mentally ill older people. *International Journal of Geriatric Psychiatry: A journal of the psychiatry of late life and allied sciences*, 23(9), 883-888.
- Peisah, Carmelle, et al. (۲۰۲۰). "Advocacy for the human rights of older people in the COVID pandemic and beyond: a call to mental health professionals", *International Psychogeriatrics*, ۳۲(۱۰), ۱۱۹۹-۱۲۰۴
- Vauclair, C. M. (2016). How Does Income Inequality Get Under the Skin? The Mediating Role of Perceived Age Discrimination in the Inequality-Health Nexus for Older and Younger People. *The International Association for Cross-Cultural Psychology (IACCP)*
- worldometers. (2022, 2 17). Age, Sex, Existing Conditions of COVID-19 Cases and Deaths. Retrieved 2 ۱۷, ۲۰۲۲, □□□□ □□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□□
<https://www.worldometers.info/coronavirus/coronavirus-age-sex-demographics/>
- Barrientos, A. (2020, March 24). Spanish nursing homes abandoned, residents found dead in beds as coronavirus worsens. Retrieved 2 2, 2022, from <https://www.abc.net.au/>

<https://www.abc.net.au/news/2020-03-24/spain-elderly-people-dead-in-beds-coronavirus-worsens/12084892>